

Artner Annamária: Az Európát feszítő ellentmondások természete

(Megjelent: Eszmélet No 98, 2013 nyár pp. 178-190.)

Mint azt már sok, a jelen válságával foglalkozó rendszerszemléletű tudós megírta, korunk a globálissá vált kapitalizmus kaotikus, bifurkáló (kétkimenetes) végperiódusa¹, „csomópontválság”², amelyből egy új társadalmi és világrendszer felé és visszafelé is van út.³

A jövő megijósolásától természetesen mindenki joggal tartózkodik, de a világrendszerek fejlődésében gondolkodóknak és különösen azoknak, akik emellett még a kapitalizmus lényegi működési módját is képesek beazonosítani, nincs kétségük afelől, hogy előbb vagy utóbb – tehát ha máskor nem, akkor a rendszer egy ki tudja milyen formájú ideiglenes restaurációja után – a társadalomnak elkerülhetetlenül egy gyökeresen másfajta létformája következik. Ezt következtetést még a Rosa Luxemburg-féle „barbáros” („amennyiben szerencsénk van”) alternatíva⁴ sem söpri le, sőt még inkább szükségessé teszi a pusztítással fenyegető rendszer leváltását.

E problémát feszegeti Samir Amin és Michael Aglietta⁵ is, a mai válságos-kaotikus, bifurkáló világrendszer két elképzelhetőnek vélt kimenetelét jelenítve meg az Európai Unió kapcsán. Amin a világrendszer és az EU felbomlásának, Aglietta viszont megmaradásának esélyét tartja elkerülhetetlennek, és mindketten a saját jövőképük kívánatos/lehetséges foratókönyvét írják le.

Aglietta arra szavaz, hogy a regionális kormányzás (európai „fiskális unió”) révén szüntessék meg az Unión belüli kiáltó és önpusztító fejlettségi különbségeket, míg Amin abból indul ki, hogy ez lehetetlen. Samir Amin Európa válságának megoldására ugyanazt kínálja, mint egy másik írásában általában a globális kapitalizmus válságára: a nemzeti szuverenitás visszaállítását, amely az alfája annak a demokratikus és haladó harcnak, amely a globális monopólió nemzeti jogrendjének uralma ellen kell irányuljon a világon mindenütt.⁶

Aglietta okfejtésében a politika játssza a vezető szerepet. A szerző nem használja ki a lehetőséget, amelyet a közös pénzekre vonatkozó gazdaságtörténeti visszatekintése a mélyebb összefüggések feltárására nyújt. Elsőként a kormányok válságkezelésének hibáit, „*a kínos politikai kompromisszumokból adódó félintézkedéseket*” hozza fel, amiknek eredményeképpen úgy nőttek az államadósságok, hogy a magánadósságok nem csökkentek. Szerinte az Uniót „*ideológiai konzervativizmusa*” akadályozta meg abban, hogy a növekedést bátorító költségvetési intézkedéseket hozzon, az európai jegybank (EKB) jogosítványait erre vonatkozóan erősítse meg. Ezt követi a cikk legértékesebb része, ahol Aglietta

¹ Wallerstein (2010)

² Rozsnyai Ervin szerint a csomópontválságok a rendszer olyan, formációváltást követelő válságai, amelyek megoldásához gyökeresen át kell alakítani nemcsak a gazdasági szerkezetet, hanem a tulajdonviszonyokat és a felépítmenyi elemeket (az intézményeket, a politikai formákat, az üzemszervezetet stb.) is megküzdve az elavult társadalmi berendezkedéshez ragaszkodó társadalmi erővel. (Rozsnyai 2002, p. 28.)

³ Lévai Imre például a világrendszer evolúciójáról szóló elméleti összefoglaló művében több szerző által adott foratókönyvek csoportosításából az „*evolútív kontinuitás*” és a „*evolútív diszkontinuitás*” alternatívájához jut. Lévai (2006) p. 107.

⁴ Rosa Luxemburg egy évszázaddal ezelőtti figyelmeztetését („szocializmus vagy barbárság”) Mészáros István már jóval a globális válság kirobbanása előtt (1999-ben), az imperializmus újabb szakaszáról írva „pontosítja” („*barbárság, amennyiben szerencsénk van*”), utalván a tőke emberellenes működési logikájából következő nukleáris háború lehetőségére, amit már csak a csótányok élnének túl. Mészáros (2005) p. 91.

⁵ Amin (2013a) és Aglietta (2013)

⁶ Amin (2013b)

gazdaságtörténeti példákkal (az aranystandard és az európai árfolyam-mechanizmus kudarcával) illusztrálja a merev árfolyamrendszert hozó egységes valutarendszer strukturális hibáit, a közös monetáris rendszernek az eurózónán belüli fejlettségbeli különbségeket erősítő hatását. A piacgazdasági törvényszerűségek e remek összefoglalója után azonban ismét egy politikai szempont következik, nevezetesen, hogy az euróhoz és az EKB-hoz nem társul politikai szuverenitás, vagyis állam, vagy ha mégis – itt megint egy ellentmondás – akkor az Németország, de az sem kellőképpen, bár ez („*ha Berlin felvállalná a jószándékú vezető szerepét*”) megoldást jelenthetne. Görögország helyzetét a klientúrán alapuló politikai rendszer, az elégtelen adóbehajtás, a csődközeli helyzetben a pénzpiacok spekulációs viselkedésének adósságot növelő hatása, a Trojka⁷ növekedésellenes megszorító csomagjai okozták vagy súlyosbították. A megoldás Görögország számára az euró övezet elhagyása lenne. Végezetül Aglietta elismétli, hogy az eurózóna jövője „*elsősorban Berlinen múlik*”. Azon a német vezetésén, amely „*nem bízik a piacokban*”, „*nagy hangsúlyt helyez a szabályokra és regulációra*”, és a válságot mások felelőtlenségével magyarázza. Holott – ismeri el önmagának ellentmondva Aglietta – a német bankrendszer is tele van mérgezett papírokkal, és a német gazdaság nem teljesítene ilyen jól egy másfajta, szigorúbban szabályozott, vagy kisebb eurózónában.

Bármely konzervatív lapban olvashatunk arról, hogy az eurót költségvetési unióval lehet/kell megmenteni. Aglietta ennél csak néhány hangzatos frázissal megy tovább. Szerinte „*az eurónak valódi valutává kell válnia*” és evégből „*létre kell hozni egy demokratikus felhatalmazással rendelkező költségvetési uniót*”. A tagországok ellenőrzése alatt lenne a „középtávú” költségvetési politika, amelynek célja a „hosszú távú” növekedés finanszírozása (sic), a költségvetési politikát pedig az EKB által irányított tág európai kötvénypiac támogatná. Ez jelentené a „*gyógyírt ... az euróövezet mélyebben fekvő problémáira*”, úgymint a növekedés hiánya és a fejlettségi polarizáció.

Aglietta forgatókönyve egyszerűen arra a feltételezésre épül, hogy a közös európai költségvetés a németesen precíz gazdálkodással és a pénzek átcsoportosításával segítheti a gyengébbek felzárkózását. Ezenközben fel sem veti azt a kérdést, hogy kik és mire hatalmaznák fel „demokratikusan” a költségvetési uniót, hogy mire jó, kit szolgál, és mit eredményez a „növekedés”.

Samir Amin mindkét, egymást kiegészítő cikkének⁸ látószöge szélesebb, logikája feszesebb, és a hierarchiák hierarchiája által jellemzett világképbe illeszkedik. Az Unióra koncentráció cikkében⁹ a szerző mindenekelőtt az EU-USA összehasonlítást zúzza széjjel, amikor leszögezi, az Európai Unió fejlettségi és függési rendszere inkább hasonlítható az Észak- és Dél-Amerikát is magában foglaló régióra, mint csak az USA-ra.¹⁰ Másrészt Európa maga is az amerikai hegemonia által vezetett „*kollektív imperializmus*” (a „Triász”¹¹) alávetett, „*komprádor*” státuszú hatalomgyakorlója a világrendszerben¹². A soknemzetiségű, nagyon különböző múltú, kultúrájú és fejlettségű EU-ban nincs, nem lehet „*európai identitás*”. Az

⁷ Az IMF, az Európai Központi Bank és az Európai Bizottság.

⁸ Amin (2013a) és (2013b)

⁹ Amin (2013a)

¹⁰ Megjegyezzük, hogy az EU, mint fejlődéskiegyenlítő közös költségvetéssel bíró entitás mellett az USA-ra történő hivatkozással érvelni amúgy is teljes zavar, hiszen az USA-ban az államok önálló költségvetéssel bírnak, eladósodásuk következményeit maguk viselik a 19. század közepe óta. A szövetségi kormány kiadásai pedig a legkevésbé sem fejlődés-kiegyenlítő jellegűek: az egészségbiztosítást (Medicare és Medicaid), a társadalombiztosítást, a fegyverkezést, valamint, kisebb részben, a minisztériumok és ügynökségek (pl. az Oktatási Minisztérium, Környezetvédelmi Ügynökség) finanszírozását szolgálják. Ld. bővebben Bájluk-Bráz (2013)

¹¹ Az USA, Európa és Japán

¹² Amin (2013a) p. 60.

Európai Unió a „kiterjesztett monopolkapitalizmus” modellje, a perifériáknak a „magországok” erős tőkéje alá rendelését szolgálja. A kapitalizmus logikája nem az utolérést, hanem az egyenlőtlenségek mélyülését eredményezi. Az euró – mondja Agliettával egybehangzóan – csak tovább erősítette az egyenlőtlen fejlődést. Ezért az euró válsága az Unió válságát jelenti. Az „Európa-projekt” csak úgy menthető meg, ha 1. az államok visszakapják szuverenitásukat és valutájukat, valamint, ha 2. a kapitalizmust rá lehet venni, hogy másként működjön, mint ahogy a tőke logikája diktálja. Vagyis sehogy: az euróövezet és az EU előbb-utóbb szétesik. Ekkor (illetve már most is) teret nyernek a szélsőjobboldali erők, amelyek azonban a kapitalizmusnak nem alternatívái, hanem erősítői. Amin szerint ebből kiutat a progresszív, „hiteles... néppárti, népet szolgáló”¹³ nacionalizmus térnyerése jelentheti. Ugyanis a nemzeti gazdasági szuverenitás visszaszerzése a feltétele annak, hogy megkezdődjön a monopóliumok globális („kiterjesztett”) uralmának leépítése, kisajátításuk és közvetlen népi ellenőrzés alá vételük útján. Ehhez elkerülhetetlen az euróval és az Unió jogrendjével való szakítás, hiszen szerte az EU-ban egyidejűleg nem lehetségesek olyan politikai viszonyok, amelyek ezt lehetővé tennék. Az Unió eddigi lépései és tervei is csak a növekedést, a versenyképességet, a finanszírozást szolgálták, a demokrácia nem érvényesül.¹⁴ Ugyanakkor Amin elismeri, hogy bár a kiterjesztett monopóliumok rendszere ellen világszerte demokratikus társadalmi erők „lépnek harcra”, továbbra sincs „a láthatáron az internacionalizmus újjáélesztésével kecsegtető semmilyen mozgalom”, Európában pedig „hiányzik az antiimperialista dimenzió a harc mezejére lépők tudatából”.

Mindezek után kérdés, lehetséges-e a kapitalista Európában demokratikus ellenőrzés alá vetett közösségi költségvetést létrehozni. Lehetséges-e úgy átirányítani a kapitalista gazdaságban az állam által begyűjtött jövedelmeket, hogy azok az országok között fejlődés-kiegyenlítő hatással bírjanak? Másfelől széteshet-e az Unió szuverén tagországokra, és ha igen, ezek a szuverén államok milyen feltételek esetén látnának hozzá a monopóliumok kisajátításához? Létezhet-e a 21. század Európájában „progresszív nacionalizmus”?

1 Megoldja-e a közös költségvetés az EU alapvető problémáit?

Az euróövezet valóban felerősítette, de nem létrehozta az Unió divergens tendenciáit.¹⁵ Azokat ugyanis a tőkelogika szüli (és nem a politikusok hibái), amit Amin, Agliettával ellentétben, helyesen ismer fel. A piaci életben maradás záloga a versenyképesség, ami lényegében nagyobb profitabilitást, ehhez pedig mindig csökkenő egységnyi munkaerőköltséget követel.

A tőke olyan, mint a víz, amely megtalálja a legrövidebb utat vonzéspontja, a föld centruma felé. A tőke is, ha – mint a neoliberais globalizációban – szabadon áramolhat, mindig megtalálja a számára legkedvezőbb megtérülési feltételeket. Például úgy, hogy magasabb inflációjú országokban fektet be alacsony kamatokon felvett hitelből. Vagy úgy, hogy a másodvonalú technológiákat kitelepíti alacsonyabb bérű országokba. Ezeket a lehetőségeket a fejlettségbeli különbségek nyújtják számára: a kevésbé fejlett országokban rendszerint az infláció nagyobb, a bérek pedig alacsonyabbak. Csakhogy a tőke odaáramlásával a

¹³ Pontosítva a kifejezést Amin a „népek és dolgozók internacionalizmusát” javasolja, megkülönböztetésül a szélsőjobb irányába mutató, kirekesztő jobboldali nacionalizmustól. Amin (2013a) p. 67.

¹⁴ Ami állítását illusztrálja például a következő eset. Amikor 2011 novemberében Jeórziosz Papandreu, Görögország miniszterelnöke népszavazást akart kiírni a megszorításokról, hatalmas felháborodás fogadta ötletét az EU vezetői között. Papandreunak vissza kellett vonulnia, helyébe ideiglenes koalíciós kormány került az USA-ban tanult, egykori EKB-elnökhelyettes Lukasz Papademosz személyében, aki – 1994-től a görög jegybank élén – kulcsszerepet játszott Görögországnak az eurózónába vezetésében.

¹⁵ Ld. Bővebben Artner – Róna (2012)

fejlettségbeli különbségek nemhogy megrögzülnek, de még növekednek is: a beáramló tőke nyomán fellendülő termelés felhajtóerővel bír a bérekre, növeli az inflációt, ami rontja az ország export-versenyképességét, ösztönzi az importot, serkenti az állampolgárok, a vállalatok és az állam eladósodását, egyszerűen külső és belső egyensúlyhiányt okoz. Vagyis a periféria a globalizációban hajlamosabb a válságra, mert a tőke ciklikus elértéktelenedése elsősorban a perifériákon jelenik meg. A válságkezelés (megszorítások) ismét visszafogják a béreket, kiszöpri a perifériára telepített, a centrumhoz képest mindig elavult technológiákat, s mindezzel egyrészt megemelik az ott realizálható profitrátát, másrészt utat nyitnak egy újabb termelési ciklus előtt.

A perifériás országokban eleve fejletlenebbek az intézmények, az állam szabálykövető magatartása, az innovációs kapacitások stb., mint a centrumban. Ezért az ilyen országok számára végső soron más út nincs is, mint a fejlett országokból érkező termelési impulzusok (tőke és kereslet) kihasználása. De éppen a perifériák e hiányosságai teszik lehetővé a centrumtőke számára saját termelésének kiterjesztését, a magasabb profitot, amelyet csak részben és csak addig forgat vissza a perifériára, amíg ott a megtérülési lehetőségek kedvezőek. „A szuverenitás szűkülése – írja Csáki György¹⁶ – nem elsősorban abban nyilvánul meg, hogy a transznacionális társaságok „rákényszerítenek” bizonyos gazdaságpolitikai lépéseket a tőkefogadó országokra, nemzetgazdaságokra, hanem abban, hogy „nem megfelelő feltételek esetén” a tőkét kivonják az adott országból (vagy/és elmaradnak a további befektetések).” De ha kivonják, megszűnik a periféria fejlődésének hajtóereje, miközben a termelés egy másik perifériális országban fellendül – ahol megismétlődik ugyanez a tánc. Amíg pedig a centrum tőkéjének alkalma van e globális vándorlása, a centrum gazdasága is virágzik.

A tőkének, technológiának, fellendülésnek ez a centrum és periféria közti mozgása valójában nem más, mint a tőkeértékesülési ciklus globalizációs formája.¹⁷ Csakhogy mindez azt jelenti, hogy a centrumtőke értékesülésének, a gyengébb tőkékkel szembeni nagyobb versenyképességének *feltétele* és egyben *eredménye* a perifériák léte: a perifériákat a tőke úgy történelmileg, mint a jelenben folyamatosan maga teremti. Igaz ez az EU, illetve az eurózóna saját belső perifériájára is.

A széteső piacok nemzetgazdaságokká történő összekapcsolása és a nemzeti valuták megszületése a tőke első lépése volt saját világának megteremtése felé a 18-19. században. Csakhogy ez az első lépés egyben sírósója is, hiszen a nemzetállamok, amelyek a tőke működéséhez szükséges szabályokat alkotják, a későbbiekben, amikor a termelőerők már a nemzetgazdasági kereteket kinövik, a fejlődés gátjává válnak. A tőke ennek ellenére nem mondhat le a nemzetállamról, a következők miatt.

Egyrészt, a tőke maga is hierarchikus. A kisebb tőkék a nemzeti piacra szorulnak, a legfejlettebb termelőerőket kezükben tartó legnagyobb tőkék kinövik azokat. A kisebb és nagyobb tőkék között is konkurenciaharc dúl, miközben egymástól függenek. A kisebb tőkének is növekednie kell, ha nem teszi, elbukik (ezért olyan nagy a fluktuáció a kis- és középvállalati szférában). A nagytőke értékesülésének feltételei tehát végső soron a kistőke értékesülésének is feltételei, miközben a közvetlen piaci viszonyokban ez éppen ellenkezőképpen jelenik meg: a nagytőke konkurenciájával és értékelszívó képességével szemben a kistőke az állam külön politikájára, támogatására szorul.

Másrészt, a nemzeti piacok a globalizációban a *termelőerők* fejlődésének gátjává válnak, de a termelőerők a *tőke formájába* rögzültek. Ez azt jelenti, hogy a termelőerők működtetése,

¹⁶ Csáki (2013)

¹⁷ Ld. bővebben Artner (2013)

fejlődése csak akkor biztosított, ha a tőke értékesülése biztosított. A termelőerők működésének formaváltását éppen az kényszeríti ki, ha a korábbi forma ellentmondásba kerül a termelőerők igényeivel – amikor a kettő közötti történelmileg kiszabott harmónia felborul. E harmónia felbomlását korunkban a tőke létéhez *egyaránt tartozó* nemzetállam és globális szabadpiac ellentmondása jelzi.

Aglietta javaslata szétválasztja a szétválaszthatatlant, amikor ennek az *immanens* ellentmondásnak olyan feloldását kínálja, amely a profittermelés elsődlegességének megkérdőjelezése nélkül megszünteti a nemzetállami szuverenitást. A történelem tanulsága szerint azonban ez soha seholy nem ment végbe békésen és tartósan. A tőke alapzata ugyanis a különböző helyeken a különböző adottságokhoz igazodó, de egyaránt a tőke megtérülésének feltételeit biztosító szabályokat alkotó-fenntartó nemzetállam. A nemzetállamok a mindenoldalú elkülönültségre épülő rendszer alkotóelemeiként, a tőkék között folyó konkurenciaharc eszközeiként, egymással is versenyben állnak.

A nemzetállamok feladata tehát ennek a *hierarchizált* tőkestruktúrának a fenntartása, amely a fejlettség különböző fokain különböző szabályokat és intézményeket követel, illetve hoz létre. Ezért e szabályoknak és intézményeknek az egységesítése valamiféle szupranacionális állam által a globális tőkeértékesülés feltételeit rontaná.

Ám tegyük fel, hogy mégis létrejön Európában egy nemzetállamok feletti egyesülés. Megoldaná-e ez Európa fejlettségi különbségeinek problémáját? Beszéljenek erről a konkrét tapasztalatok!

Az Eurostat adatai alapján az 1990-es évek közepe óta az eurózóna legrégebbi 12 tagországa reál-GDP/fő értékeinek szórása nőtt, és ugyanez mondható el az EU27-re is¹⁸. De nőttek a különbségek az országokon belül is. Az Eurostat megadja a NUTS2 és NUTS3¹⁹ régiók egyes országokon belüli szórását.²⁰ Ez a mutató 1995/96 és 2009 között 18 országban nőtt, és csak Németországban, Spanyolországban és Belgiumban figyelhető meg kis mértékű csökkenés, de az első két ország esetében ez is csak 2001, Belgium esetében pedig csak 2005 után (addig a német és spanyol esetben növekedés, a belga esetben stagnálás volt tapasztalható).²¹

Ha a tagadhatatlanul egységes és újraelosztó-felzárkóztató költségvetéssel rendelkező, egymáshoz az átlagos nemzeti fejlettség miatt mégiscsak közelebb álló régiókkal rendelkező országok túlnyomó többségében is nőnek az abszolút különbségek, akkor mitől csökkennének a különböző fejlettségű országok között azok költségvetési uniója következtében?

Van itt továbbá még egy fontos, megvilágítandó összefüggés: még relatív felzárkózás esetén is nőhet, és általában nő is, a két ország (régió) közti abszolút különbség. Ez a helyzet például az EU27 országa esetén. Az elmúlt bő másfél évtizedben a legszegényebb és leggazdagabb ország (Bulgária és Luxemburg) reál-GDP/fő értéke aránylagosan közeledett egymáshoz: 1995-ben a bolgár GDP/fő a luxemburginak 4,6 százalékát tette ki, 2011-ben pedig már 5,7 százalékát. A két GDP/fő közti különbség azonban ugyanezen idő alatt 44 ezer euróról 61,2

¹⁸ Saját számítás a Eurostat Online, Statistics by theme, Real Gross Domestic Product per capita alapján.

¹⁹ A NUTS (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) az Unió regionális felosztásának kódrendszere, a rövidítés után következő szám a szintekre (régiónagyságra) utal. A NUTS3 régiók 150.000 és 800.000 közti, a NUTS2 régiók 800.000 és 3 millió közti, a NUTS1 régiók pedig 3-7 milliós népességszámmal rendelkeznek.

²⁰ A regionális GDP/fő értékeknek a nemzeti átlagtól való abszolút eltérései súlyozva a régió lakosságának arányával, és ezek összege a nemzeti GDP/fő százalékában kifejezve. E mutató növekedése tehát azt mutatja, hogy az országban regionális különbségek általában nőnek.

²¹ Olaszországra, Magyarországra és Ausztriára nem állnak rendelkezésre hosszú idősorok, 3 kis országban (Luxemburg, Málta és Ciprus) nincsenek NUTS-régiók. Lengyelország esetében a kezdő év 1999, Spanyolországnál az utolsó év 2007. Forrás: Eurostat Online, Statistics by theme, Real Gross Domestic Product per capita, Gross domestic product (GDP) at current market prices by NUTS 2 regions és Dispersion of regional GDP by NUTS 3 regions (%).

ezer euróra nőtt!²² Vagyis a relatív felzárkózás (tehát az, hogy a kevésbé fejlett terület egy idő után aránylagosan kevésbé maradt el a fejlettebbtől) egyben az abszolút lemaradás növekedésével járt. Ennek magyarázata az a matematikai összefüggés, hogy ha két mennyiség azonos ütemben nő, akkor a köztük lévő különbség is ugyanilyen ütemben nő. A különbség szinten maradásához az kell, hogy a kisebb mennyiség növekedési üteme annyi szorosa legyen a nagyobb mennyiség növekedési ütemének, ahányszorosa a kiinduláskor a nagyobb mennyiség a kisebbnek. Témánkra vonatkoztatva tehát: minél fejletlenebb egy ország (régió) annál inkább meg kell haladnia növekedési ütemének a fejlett ország (régió) növekedési ütemét a felzárkózáshoz. Ez azt is jelenti, hogy minél fejletlenebb egy régió, annál nagyobb összegről kell lemondani a fejlettebbnek ahhoz, hogy segítse a tényleges (abszolút) felzárkózásban (még azonos növekedési ütem mellett is). Ezért az egymáshoz fejlettségben közelebb álló országok (régiók) között a közeledés jóval könnyebb, a felzárkóztatást szolgáló jövedelemtranszfer-igény kisebb, mint az egymástól fejlettségben nagyon távol állók között.²³

Eddig az adatok és a matematikai összefüggések beszéltek. De vajon miért van ez így, és nem lehetne-e az erősebbek önzetlensége alapján ezentúl mégiscsak felzárkóztatni a lemaradókat? E két kérdésre a válasz egy: a kapitalizmus versenygazdaságának törvényei kizárják a jövedelmek kiegyenlítő hatású visszaosztását általában, és így az EU-ban is.

A közös költségvetésen alapuló felzárkóztatás abban állna, hogy a fejlettebb területek (országok, régiók, vállalkozások) által megtermelt jövedelem, profit egy részét a kisebb jövedelemtermelő-képességgel bíró országok (régiók, vállalatok) számára csoportosítják át. De mivé lenne így a kapitalista termelési mód alapja, hajtóereje, lényege: a verseny? Hogy törekedjék egy vállalat (régió, ország) az alacsonyabb egységköltségre, jobb infrastruktúrára, fejlettebb technológiára stb., ha az ezzel elért pozíciójának jutalmáról (a nyereségről) kisebb-nagyobb részben le kell mondania azoknak a versenytársainak a javára, akiken felülkerekedett? Van-e értelme, és lenne-e indulója annak a futóversenynek, ahol a helyezéseket a végén átlagolják, és minél jobb helyezést ér el valaki, annál többet kell megosztania dicsőségéből (jutalmából) a legrosszabb helyezettekkel?

Ezért a globális tőke számára kedvező európai egyesülés a szabad tényezőallokációt jelenti, a verseny immanens szabályai szerint „jogosan” megérdemelt nagyobb profitból a gyengébb tőkék, országok, társadalmi csoportok számára való „visszaosztást” nem. Lemondana, lemondhatna-e például Németország a maga versenyelőnye által szerzett bevételeinek egy részéről azért, hogy gyengébb versenytársait felfejlessze? Mivé olvadna így versenyelőnye, és egyáltalában mivé lenne a profitérdek alá rendelt növekedés és fejlődés?

Fontos megérteni, hogy itt nem holmi „önzésről” van itt szó. A profitból történnek a fejlesztések – mi másból történhetnének, ha a termelőeszközök magántulajdonban vannak? A jelentős tudományos-technológiai ugrásokhoz jelentős erőforrások kellenek, hiszen ilyenek csak a felhalmozott (anyagi, szellemi) termelőerők bázisán lehetségesek. A kapitalizmusban ez azt jelenti, hogy jelentős összegek kellenek a fejlődéshez (kutatás-fejlesztés, új termék

²² Eurostat Online, Statistics by theme, Real Gross Domestic Product per capita

²³ Pl. ha két, az egyszerűség kedvéért azonos lakosságszámú ország vagy régió közti fejlettségbeli arány ötszörös (5:1), vagyis a kettejük különbsége a fejletlenebb régió GDP/fő-jének négyszeresét (a fejlettének 80 százalékát) teszi ki, növekedési ütemük pedig azonos, akkor – egyéb feltételek változatlanlansága esetén – ahhoz, hogy a köztük lévő különbség abszolút értéke változatlan maradjon, az kell, hogy a fejlettebb régió a saját növekedésének abszolút mértékéből 40 százaléknyit (a kevésbé fejlett régió GDP-jének 20 százalékával felérő összeget) odaadjon a kevésbé fejlett régióknak. Ha az induló különbség csak kétszeres, akkor ugyanez az arány a növekményből 25 százalék, de ha tízszeres, akkor 45 százalék. Könnyen belátható, hogy a visszaosztás arányának e határértéke az abszolút különbség megtartásának feltételével 50 százalék. Ha a lakosságszám eltérő, az értékek természetesen a lakosságszám arányaival korrigálódnak, és adott esetben még ennél is nagyobb áldozatot követelnek a fejlettebb régiótól.

bevezetése, technológia átstrukturálása stb.), amelyeket csak a nagy profitok képesek fedezni. A profitok „újracsztása” esetén ráadásul érdemes lenne a tőkét a kevésbé fejlett régiókban kevésbé fejlett technológiákba fektetni, hiszen úgy is meg lehetne rá kapni a kellő profitot a máshonnan származó profit újracosztásából. A profit (GDP) újracosztásával a fejlettebb régiók adóbevételei is csökkennének, az infrastrukturális, oktatási, egészségügyi stb. fejlesztésekre kevesebb pénz jutna. Vagyis a fejlett régióban megindulna egy „katabolikus” folyamat, így aztán csökkenne az újracosztható profit (GDP) mennyisége is, ami visszahatna a kevésbé fejlett régió felzárkóztatására. A profitok komolyabb kiegyenlítő hatású „újracsztása” tehát a tőkés keretekben folyó fejlődés ellen hatna.

2 Széthullhat-e az Európai Unió?

A fent elmondottak miatt az EU-ban egyszerre van jelen az egységesülés és a széthúzás ereje (ahogy a tőkében a koncentrálódás és a konkurencia törvénye), de úgy, hogy az egységesülésben is a különérdekek (a nagytőke különérdeke) játszanak szerepet. Az EU tehát sem nem fejlődhet szupranacionális állammá (amelynek egy lépcsője a közös költségvetés), sem nem hullhat teljesen szét.

Az EU belső perifériája – vagyis gyengébb tagországai – elmaradottságának, költségvetési egyensúlytalanságának, a rájuk jellemző felelőtlen és korrump politikázásnak stb. felszámolása nem önmagáért fontos, hanem azért, hogy egyben lehessen tartani az európai egységes piacot, megőrizni az eurót, a tőke szabad mozgásának és értékesülésének terepét. Ez a méreteiben és mértékeiben globálissá vált tőke elemi szükséglete. A fent elmondottak értelmében azonban a tőke szabad mozgása nem eredményezi, nem eredményezheti ezeknek az egyenlőtlenségeknek a felszámolását, sőt, még erősíti is azokat. Ezek felszámolása a kisebb, a nemzetállami keretekben működő tőkék állami segítségével nélkül nem lehetséges (még úgy is csak bajosan, például eladósodás és/vagy a bérek lenyomása árán).

Az eurózónát – és vele az EU-t – belső erők feszítik széjjel, olyan erők, amelyek – mint arra részben Aglietta is utal – az aranystandard- majd a bretton woods-i rendszert és az európai árfolyam mechanizmust is szétfeszítették. Aminnak igaza van, amikor rávilágít, hogy Európa országai nem egyesülhetnek úgy, mint az USA – egymáshoz történelmileg, kulturálisan, nyelviileg stb. jóval közelebb álló – államai egykoron. Ráadásul, tegyük hozzá, a belső fejlettségi különbségek miatt még az amerikai államok egyesülését is polgárháborúval kellett szentesíteni. Ez az opció természetesen Európa esetében is fennáll, történt is rá több történelmi kísérlet (pl. Napóleon, Hitler), de ezek mind kudarcba fulladtak.

Mind a történelmi tapasztalatok, mind a számszerűsíthető gazdasági folyamatok, mind a verseny logikája arra mutatnak, hogy Európában a nemzeti tőke és a globális tőke sajátos, egymásrataltsággal terhelt ellentéte, és ennek intézményi megfelelője, a nemzeti és nemzetközi szabályozás ellentéte elérte azt a pontot, amely gúzsba köti a termelőerők fejlődését. A nemzeti létet a termelőerők oldaláról már nem indokolja semmi, el kellene tűnniük, de ezt a verseny logikája, a tőke saját belső hierarchiája nem engedi. A termelés nemzetközi, vagy „szupranacionális” szabályozása pedig tőkés keretek között, tehát ismét a verseny törvényszerűségei miatt, lehetetlen.

Amin csak az egyik felét mondja ki a fent leírt ellentmondásos helyzetnek, amikor azt írja, hogy „*így vagy úgy, hirtelen vagy fokozatosan, de az Európa-projektum, kezdve az eruoövezettel, darabokra fog hullani.*”²⁴ A helyzet ennél rosszabb, mert sem széthullani nem tud az Unió – a termelőerők fejlettsége, a transznacionális vállalatok érdekei és termelési

²⁴ Amin (2013a) p. 66.

súlya miatt –, sem pedig továbbfejlődni a teljes integráció felé. Ezt csak egy egészen új termelési mód képes megtenni, amely átvágja a termelőerők globális fejlettsége, mint objektív tényező, és a termelők (az egymással versengő tőkék és kormányaik) elkülönültsége, mint történelmileg szubjektív tényező közti ellentmondást, az elkülönültség megszüntetésével.

3 Létezik-e a 21. században progresszív nacionalizmus?

Korunk fő ellentmondása nem a nemzetközivé vált termelőerők és a nemzetközi intézmények között van, hanem a termelőerők és az azokat gúzsba kötő termelési viszonyok között. A 21. század termelőerőit, mint azt látjuk a transznacionális vállalatok globális hálózatainak globális termelést uraló szerepén, már nem lehet nemzeti szinten működtetni. A nemzet – a nemzeti piac, a nemzetállam – a tőke attribútuma. Vele együtt él vagy hal.

Ez az összefüggés világítja meg, hogyan juthat Aglietta és Amin ugyanannak a helyzetnek az elemzéséből homlokegyenest ellenkező véleményre, mennyiben van igaza mindkettőnek, és ugyanakkor miben tévednek mindketten.

Aglietta és Amin forgatókönyvei ugyanis sajátosan keverik a tartalmi és formai, a szükségszerű és lehetséges elemeket. Aglietta Európa egységesülését óhajtja, de anélkül, hogy ehhez az osztálytársadalom kiküszöbölésének feltételét állítaná: érzékeli a szükségszerű formát, de nem érti annak összefüggését a tartalommal. Forgatókönyve, ha megvalósulna, a globális tőke Európáját hozná el, nemhogy kiegyenlítve, de éppen kiterjesztve és felerősítve a kapitalizmus lényegéhez tartozó egyenlőtlenségeket: a regionális különbségeket, a kisebb és nagyobb tőkék közti különbségeket, az egyes nemzeti munkásosztályok közti különbségeket és legfőképpen a munka fokozott alávetését a tőkének. Így ez az alternatíva már kimunkálása közben – mint azt magunk is láthatjuk – felerősíti Európában a centrifugális erőket, amelyek az Unió szétesése irányába hatnak.

Amin éppen ellenkezőleg jár el, érti a tartalmat, de azonosítja a formával, amelyet ez alapján elvet: az osztályharc-szemlélet alapján a tőke korlátozását követeli, de Európa – sőt az egész világ – nemzetállami kereteinek megerősítésével. „*Le kell kapcsolódni*” az imperialista monopóliumok rendszeréről, alulról újraépíteni a globalizációt.²⁵ A feltörekvő országoknak az önerőre támaszkodás és a Dél-Dél együttműködés felé kell fordulniuk. A monopóliumok kisajátítása megköveteli „*a nemzeti gazdasági szuverenitás kinyilvánítását ... az európai szabályokkal való szembefordulást*”²⁶, „*nincs alternatívája az európai intézmények és az euróövezet visszabontásának*”.²⁷ Csakhogy a termelőerők jelenlegi – globális – méreteinek ez szögesen ellentmond. A nemzeti szuverenitás visszavétele e roppant termelőerőknek az elkülönültségi viszonyok alapján történő működtetését jelentené, ami objektív képtelenség. Ki „sajátítaná ki”, vagy „ellenőrizné” a transznacionális vállalatokat? Melyik nemzet, melyik munkásosztály? Itt tehát Samir Amin is elkövet egy logikai hibát. Egyfelől ugyanis leszögezi, hogy a globális monopóliumok népi ellenőrzés alá vétele az unió jogrendjének keretein belül nem lehetséges, mert „*olyan politikai föltételek, amelyek megengednék az ilyen lépéseket, sohasem fognak egyidejűleg létezni mindenütt az Európai Unióban*”.²⁸ Másfelől azonban, amikor e kisajátítást a nemzeti keretek között képzelel el, látenszen feltételezi, hogy szerte Európában egyszerre jönnek létre olyan politikai viszonyok minden országban, amelyek e kisajátítást lehetővé teszik. Ugyanis, ha ez az egyidejűség nincs, akkor a nemzeti szuverenitás

²⁵ Ennek egyik gyakorlati kísérlete folyik a mexikói Chiapasban a Zapatista Nemzeti Felszabadító Hadsereg vezetésével már lassan 20 éve.

²⁶ Amin (2013a) p. 68.

²⁷ Amin (2013b) p. 51-53.

²⁸ Amin (2013a) p. 68.

csupán a nemzeti tőkék uralmát biztosítja ott, ahol a fordulat nem következik be, és a globális kapitalizmus összeomlásának egy fázisaként újjáéleszti a nemzeti tőkék között imperialista harcot. Ha nem az országok minősített többségében²⁹ állna elő a társadalmi fordulat, akkor a többi ország tőkéjének összefogásával az alternatív utat választó nemzetek kísérletét gyorsan megbuktatnák. Ma már ehhez talán elegendőek lennének gazdasági eszközök is, de ki lehet-e zárni a fegyveres konfliktus lehetőségét? Ezzel ugyanoda jutnánk, ahol most állunk, csak még nehezebb vagy szörnyűbb körülmények között. A lépéskényszer – a társadalmi létforma megváltoztatásának szükségszerűsége – továbbra is fennállna, és megvalósítása csakis a termelőerőknek megfelelő szinten, globálisan (regionálisan, európai szinten) lenne lehetséges.

De Samir Amin logikai bukfence az ellenkező irányból kiindulva is tetten érhető. Tegyük fel, hogy minden európai országban egyszerre jönnek létre a globális tőke kisajátításának feltételei, és ezt a nemzeti szuverenitás alapján a népi vezetés alatt álló országok elkülönülten hajtják végre. Milyen módon fognak akkor ezek az országok egymáshoz kapcsolódni (maga Amin is elutasítja az autarkiahoz való visszalépést³⁰)? Piaci alapon? Hiszen ezzel „visszaállna a régi szemét”. Az új társadalmi létforma és a termelőerők mai szintje egyaránt regionálisan (globálisan) tervezett, szolidáris, kooperatív gazdálkodást feltételez. Vagyis nemzetközi összefogást, a nemzetközi szabályozást, intézményeket és jogrendet. Semeddig nem jutnának tehát Amin szuverén, a monopóliumokat társadalmi ellenőrzés alá vevő nemzetei az ő önállóságuk alapján. Abban a pillanatban el kellene kezdeniük kiépíteni a saját gazdasági-társadalmi viszonyaikat alapvetően meghatározó, a „szuverenitásukat” csorbító nemzetközi intézményeket, amikor éppen sikerült lebontaniuk azokat.³¹ E csiki-csuki nemcsak, hogy még elméletileg is nehezen elképzelhető, de könnyen belátható, hogy ha gyakorlati formát öltetne, roppant időigényes lenne, és rengeteg kárral járna. Ez súlyosan veszélyeztetné az átépítés sikerét, amelyhez pedig napról napra meg kell nyerni a nép többségét, elnyeri aktív támogatását. Egy elhúzódo rendtelenségben – amely valamilyen mértékben minden átépítésnek része – ez a támogatottság gyorsan elolvadna. De ha valaki (mint végső soron maga Amin is) belátja a nemzetközi együttműködésnek a szükségességét, akkor nem kezdheti projektjét annak szöges ellenkezőjével.

Aglietta és Amin forgatókönyvének építőelemeit tehát máshogy kell összerakni: Agliettától átvenni a nemzetközi (itt és most: európai) intézmények megtartásának, erősítésének, a nemzeti szuverenitás lebontásának építőkövét, Amintól pedig a globális monopóliumok kisajátításának elemét. A hegeli „megszüntetve megőrzés” logikai, történelmi és gyakorlati elve az európai intézmények megragadásának, majd tartalmi és ehhez igazodva szerkezeti-formai átépítésének feladatát tűzi Európa népei elé. Minden ettől eltérő kísérlet szükségszerűen olyan kudarchoz vezet, amely ismételtlen csak ezzel a megoldással orvosolható.

Ez természetesen nemhogy nem jelenti a „nemzeti” politikai téren történő egyidejű, vagy legalább az országok minősített többségében bekövetkező fordulat szükségességének elvetését, sőt egyenesen feltételezi azt, csakhogy nem önmagában, elkülönülten, hanem a nemzetközi porondon való együttes fellépéssel, a nemzetközi intézmények megragadásával együtt.

²⁹ A minősített többség itt azt jelenti, hogy az adott nagyrégióban (jelen esetben Európában, de igaz ez a globális szintre is) a meglévő, de legalább mozgósítható gazdasági erőben, technológiában (beleértve a haditechnikát is) és népességben *együtt* erőfölényben kell lenniük az új társadalmi létforma kialakításában elkötelezett erőknek.

³⁰ Amin (2013b) p. 51.

³¹ Amin maga is kimondja saját végkövetkeztetése ellenérvét: „*Nem lehet visszalépni a tőkés fejlődés korábbi szakaszába, a tőkés ellenőrzés központosítása előtti szakaszba.*” (Amin 2013a, p. 67.) Itt figyelmen kívül hagyja, hogy a „központosítás” nem egyszerűen a tőke koncentrációját és centralizálást jelenti, hanem egyben a roppant termelőerők működtetésének szükségszerű formáját is.

Az Európa népei előtt álló feladat tehát óriási, és a végrehajtásához szükséges összeszerveződésnek – ahogy azt Amin is hangsúlyozza – nem látszanak jelei még eszmei síkon sem. Ezt majd az a helyzet fogja kikényszeríteni, amely a tőke működésének feltételeként az egységnyi munka árának drasztikus leszorítását eredményezi a fejlettebb országokban is.

Hivatkozások

- Aglietta, Michael (2013): Az európai örvény. Eszmélet 97. szám, 2013 tavasz, pp. 72-92.
- Amin, Samir (2013a): Az európai rendszer programozott összeomlása. Eszmélet 97. szám, 2013 tavasz, pp. 56-71.
- Amin, Samir (2013b): A jelenkori kapitalizmus összeomlása. Eszmélet 97. szám, 2013 tavasz, pp. 41-56.
- Artner Annamária – Róna Péter (2012): Eurosz(k)epszis: az optimális valutaövezet elmélete és az euró gyakorlata. Köz-Gazdaság VII. évf. 1. sz. 2012. február pp 83-102
- Artner Annamária (2013): A perifériás fejlődés anatómiájához – Brazília. Eszmélet 98. szám, 2013 nyár **ide beírni az oldalszámot, ha megjelenik!!!**
- Bájluk-Bráz Lehel (2013): Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi költségvetésének története. Kutatási Fórum, 2013. január 11., Debrecen <http://www.doktori.econ.unideb.hu/download/pdf/kutatasiforum/2013jan/Bajluk.Braz.Lehel.pdf>
- Csáki György: (2013): Globalizáció és gazdasági szuverenitás. Magyar Tudomány, 4. szám. <http://www.matud.iif.hu/2013/04/04.htm>
- Eurostat, Online database, Statistics by theme <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>
- Lévai Imre (2006): A komplex világrendszer evolúciója. Akadémiai Kiadó Zrt, Budapest ISBN: 963 05 8451 4
- Mészáros István (2005): Szocializmus vagy barbárság, mint történelmi alternatíva. Napvilág Kiadó, Budapest ISBN 963 9350 61 3
- Rozsnyai Ervin (2002): Az imperializmus korszakváltásai, Rozsnyai Ervin, Budapest, ISBN 963 440 541 x
- Wallerstein, Immanuel (2010): Bevezetés a világrendszer-elméletbe. :L'Harmattan, Eszmélet Alapítvány, Budapest ISBN 978 963 236 283 0